

Огієнко Олена Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу зарубіжної педагогічної освіти і освіти дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ: ДОСВІД СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН

Визначальним орієнтиром політики і стратегії розвитку сучасних європейських країн є розбудова демократичного громадянського суспільства, яка залежить від відповідальності, компетентності і активності його громадян. «Навіть найліберальніша конституція буде пустими словами, якщо громадяни не готові та не здатні перетворити її у життя. У цьому контексті демократична громадянська освіта відіграє ключову роль: її метою є формування демократичної самосвідомості, знання і, що є особливо важливим, здатність робити внесок у політичні процеси» [1].

У 1997 році рада Європи запровадила нове поняття європейського значення – освіта для демократичної громадянськості (EDC), яка розглядалася як засіб, що поєднує освіту стосовно прав людини та освіту стосовно основ громадянськості, спрямований на навчання демократії, базуючись на активній участі людей у суспільних процесах.

Це зробило проблему демократичної громадянськості, яка базується на активній солідарності на взаєморозумінні культурного розмаїття, важливим виміром європейської освітньої політики, вирішення якої здатне стримувати негативні наслідки глобалізаційних процесів у Європі.

У цьому контексті цікавим є досвід скандинавських країн, які мають певні здобутки та унікальні традиції щодо розвитку демократичної громадянськості, формування активного демократичного громадянства через неформальну освіту дорослих. Звідси, вивчення та узагальнення скандинавського досвіду є важливим та необхідним у зв'язку з реформуванням освіти дорослих в Україні, розвитком демократичного громадянського суспільства.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури показав, що проблема громадянськості вивчалася у різних аспектах. Соціально-правові аспекти досліджували С.С.Олексіїв, Л.С. Мамут, В.М. Снетков та інші, соціально-педагогічні – Г.М. Авдєєва, С.В.Анохин, П.Р. Ігнатенко, Н.І. Косарева, В.Л. Поплужний, І.В. Суколенова та інші, психолого-педагогічні – М.Й. Боришевський, О.В. Сухомлинська, І.В. Тисячник, К.І. Чорна, політичні – М.С. Іванов, О.М. Полухін, С.Г. Рябов, О.О. Фйвазян та інші. Ґрунтовні дослідження зазначеної проблеми проведені такими вченими як Г. Алмонд, А. Арато, П. Бурдьє, І. Валлерстайн, С. Верба, Дж. Коен, К. Поппер, П. Рікер, Е. Смит, М. Фуко, Ю. Хабермас, Ф. Шмиттер та інші. Але аналіз процесу становлення демократичної громадянськості у скандинавських країнах досліджено недостатньо. У своїй роботі ми ставимо за мету узагальнення скандинавського досвіду розвитку неформальної освіти дорослих як механізму розвитку демократичної громадянськості.

Дослідження доводить, що, хоча поняття «демократична громадянськість» офіційно з'явилося наприкінці ХХ століття, у скандинавських країнах такі поняття як «демократія» та «громадянськість», супроводжують їх розвиток із середини ХІХ століття, становлять сутнісну характеристику державного устрою та засад суспільства загального благоденства та освітньої системи. Прагнення розбудови демократичного громадянського суспільства має тривалі традиції. Своїми коріннями воно йде до Н.Ф.С. Грундтвіґа, який був членом першого демократичного парламенту (після прийняття першої конституції 1849 року), що прагнув зробити суспільство більш відкритим та демократичним. Неформальна освіта дорослих, важливою складовою якої є фолкеоплюснінг, розглядалася як механізм формування громадянськості та демократії, тому фолкеоплюснінг Ове Корсгард називав «стратегією народу» [6, с. 111], а Олаф Пальме розглядав навчальні гуртки як технологію фолкеоплюснінгу та називав їх школою демократії. Р. Скобменд та Х. Коч розглядали фолкеоплюснінг як освіту для демократії, демократичного громадянства. Х. Коч дуже просто та емко визначав демократію – як діалог, як спосіб життя, як участь і як відповідальність. Ставши

керівником вищої народної школи під Копенгагеном, він намагався поєднати ідеї демократичного діалогу між людьми і політичну просвіту з членством в асоціаціях та політичних організаціях. Х. Коч визначав дуже суттєву та унікальну характеристику вищої народної школи: «Ця школа є найбільш вдале рішення, яке тільки можна знайти на сьогоднішній день у вирішенні проблеми демократії: вона надає можливості дорослим людям вчитися демократії та вчить бути хорошими, відповідальними громадянами своєї країни» [6, с. 127].

Водночас ми вважаємо, що фолкеоплюснінг відіграв суттєву роль у становленні, розвитку та функціонуванні скандинавської моделі загального благоденства, що прагнула до рівності, демократії, повної зайнятості та мала високий ступінь соціальної солідарності.

Починаючи з 1984 року у Раді Міністрів Північної Європи працює комісія з координації політики фолкеоплюснінгу, пріоритетним завданням якої є освіта для демократичного громадянства. Данія, Швеція і Норвегія мають законодавчу базу з цього питання. Наприклад, у Білій книзі Данії (1997) записано про відповідальність освітньої системи за навчання принципам демократії, а закон про демократичні цінності в освіті (2000) орієнтований на гарантування демократичного розвитку як однієї з цінностей данського суспільства.

Норвегія має давніші традиції стосовно демократії і демократичного громадянства. У Законі про освіту говориться про те, що демократія повинна бути наріжним каменем освіти. При цьому важливе значення мають: демократичні стосунки та рішучість захищати загальнолюдські та демократичні права і цінності; здатність розвивати основні цінності і одночасно поважати цінності інших; здатність бути рефлексивним; здатність співпрацювати з іншими. Шведський закон про освіту наголошує на необхідності не тільки набувати знання про демократичні цінності, а й формувати вміння щодо їх використання, готувати людей до активної участі в суспільному житті. Тому в навчальних планах не тільки середньої школи, а й шкіл для дорослих містяться предмети, що стосуються прав людини і демократії.

Водночас у норвезькій освітній системі формуванню демократичної громадськості приділяється увага починаючи з дошкільної освіти, оскільки одним із завдань освіти є розвиток здатності людини відчувати, співчувати, бути активною, здатною на співпрацю, рівність та солідарність, а призначенням освітньої системи є неперервний розвиток людини у таких вимірах: духовна людина (важливість фундаментальних цінностей та етики), творча людина (важливість розвитку індивідуальних навичок та відносин), робоча людина (важливість професійної підготовки), освічена людина з гарним знанням своєї культури та культури інших народів, соціальна людина (важливість співпраці, прагнення приносити користь суспільству), екологічно освічена людина (відповідальність за навколишнє середовище), інтегрована людина. Вважається, що неперервний розвиток демократичної громадянськості впродовж життя є передумовою для динамічного, демократичного суспільства.

У цьому контексті актуалізується роль фолкеоплюсінгу, яку досліджували в контексті формування демократичної громадянськості. Так, О. Корсгард виконував дослідження «Фолкеоплюсінг, освіта дорослих та демократія» (1999–2004) [6]. В ньому брали активну участь багато дослідників, серед яких Й. Гліруп та М. Хорсдел, які обґрунтовували концептуальні засади заключного висновку дослідження «Боротьба за людей». К. Хаас та І. Йохансон приділяли увагу дидактиці для вивчення демократії, а ключовими словами їх досліджень стали «політика ідентичності» та «полікультурність». Найбільш ґрунтовні дослідження стосовно освіти дорослих для демократії та громадянського суспільства ми знаходимо у Й. Андерсена (2003; 2004), який керував двома великими міжнародними проектами: «Громадянство, участь, демократія» (2001) та «Сила, що здатна розпутувати» (1997–2004).

Суттєве значення для вирішення даної проблеми мало створення Центру фолкеоплюсінгу (Данія), який опікувався проблемою розвитку місцевої демократії через фолкеоплюсінг.

Активізація досліджень у скандинавських країнах стосовно значення освіти дорослих для демократичного громадянства, на нашу думку, зумовлена

процесами глобалізації та інтернаціоналізації, які кинули виклик скандинавським державам і використали перевірений механізм збереження національної самобутності, ідентичності. У цьому контексті Й. Гліруп пропонує розглядати відносини між активним громадянством та потребою у формуванні ідентичності людини через «педагогіку, засновану на досвіді», ключовими елементами якої є: знання стосовно громадянства, демократії, політики і прав людини; досвід і розуміння дій у різних контекстах: громадянське суспільство, держава, ринок; культура та ідентичність (демократична взаємодія); застосування на практиці [4]. Зазначимо, що традиції Н. Грундтвіга та погляди Х. Коча привели до специфічної конфігурації цих елементів у скандинавській системі освіти дорослих, з акцентом на вивчення і застосування досвіду на практиці, які використовуються в основних «моделях» освіти для демократичного громадянства, що здійснюють ціннісно-орієнтоване навчання – у вищих народних школах та освітніх асоціаціях.

Особливістю скандинавської освіти дорослих для активного громадянства можна вважати використання розповіді, яку М. Хорсдел визначив як «здатність висловити свою думку, здатність слухати, чутливість до різних проблем та відкритість до спілкування, тобто як життєві компетентності активних громадян» [5, с. 49]. Тому розповідь становить суттєвий елемент навчання громадянству національно-культурна специфіка якої встановлюється через активну участь у ній членів та поєднання розповідей із практикою. Водночас це дає можливість розглядати рішення навчатися у вищій народній школі як прагнення набуття знання для життя в суспільстві та прагнення подолати або зменшити життєві труднощі.

Така розповідь має широке використання не тільки у вищих народних школах, а й у народних рухах та асоціаціях, членство у яких вважається засобом відтворення «соціального капіталу для місцевої спільноти» [5, с. 51]. А «найбільший великий дар, який народний рух може дати людям, – це почуття особистої відповідальності, відчуття здатності змінити світ, переконання в тому, що ідеал значною мірою може бути реалізований і що добру волю громадян можна організувати для формування творчої сили, креативної влади» [5, с. 56].

Наприкінці ХХ століття все частіше стали використовувати ще одну «скандинавську» форму освіти дорослих – «конференцію злагоди», яка проходить упродовж трьох днів і дає можливість обговорити та сформувану думку про складні етичні, соціальні та політичні проблеми. Її можна розглядати як форму навчання, яка вчить брати участь у суспільному житті, вчить демократії.

Вільні та добровільні організації, такі, як вищі народні школи, асоціації та народні рухи, мають значно вищу кваліфікацію та можливості для того, щоб стати дійсно школою демократії, порівняно з іншими освітніми інституціями. Їх називають організаціями для народу, центром вільного вивчення демократії, у яких створюються умови для вільного пошуку знань та вільного обміну думок. Це пов'язано з тим, що фолкеоплюснінг – це значно більше, ніж передання знань, оскільки формує громадянські цінності – ідеї свободи, рівності, права, участі, які використовуються в соціальному, економічному та політичному житті. Підкреслимо, що дослідники, які вивчали науковий доробок Н.Ф.С. Грундтвіга, наголошують на протиставленні його «Школи для життя» школам формальної освіти, відмінністю яких є незалежність та автономність у постановці та вирішенні політичних і педагогічних завдань.

Скандинавські вищі народні школи можна вважати найвільнішими школами у світі та унікальними освітніми закладами, що ґрунтуються на унікальній педагогічній ідеї, яка довела свою універсальність. Визнання ідеологічної свободи як характерної особливості вищих народних шкіл продовжує бути основним ресурсом сучасної школи. Місія вищої народної школи – формування демократичної громадянськості, боротьба за демократію, рівність, права меншин, діалог між людьми з метою створення справедливого суспільства. Основна їх мета – поряд зі створенням умов для саморозвитку та самореалізації дорослої людини, забезпечити її адаптацію та включення до активного життя соціуму, допомогти знайти своє місце в житті, зробити громадянина свідомим учасником суспільних процесів, спрямованих на розбудову демократичного громадянського суспільства. Тому «навчання в них повинне мати загальну освітню природу та

організовуватися таким чином, щоб окремі навчальні предмети ніколи не домінували над загальними проблемами» [3, с. 87].

Скандинавською особливістю вищих народних шкіл є те, що більшість із них є школами-інтернатами або школами домашнього типу – резидентними. Це має особливе значення для формування демократичної громадянськості. Сумісне проживання у школі, спілкування не тільки під час навчальних занять, а й поза їх межами, вирішення побутових проблем, спільне дозвілля сприяє формуванню у людини соціальної відповідальності, поваги до інших, прагнення розуміти та враховувати інтереси, цінності та переконання інших. Саме проживання у школі вважається одним із засобів навчання демократії.

Аналіз змісту освіти вищих народних шкіл показав, що, поряд із вивченням історії, літератури, поезії, головними предметами є конституція, економічне життя країни, традиції свого народу. Крім того, аналізуючи пропозиції різних скандинавських вищих народних шкіл, можна побачити, що пропонується безліч курсів – від складувних, мовних та живопису до курсів з психології, риторики, комунікації, міфології, журналістики тощо. Як підкреслював Колд, все, що дають нам почуття, фантазія та уява, має становити зміст освіти у вищій народній школі [7]. Про це йдеться і в законах про вищі народні школи (1942, 1970), коли наголошується на необхідності курсів, здатних «просвітити» дорослих учнів. При цьому не повинно бути якихось домінуючих предметів. Хоча є школи з мистецькою, або спортивною, або релігійною спрямованістю, втім комбінація широкого діапазону предметів є важливою умовою курікулуму. Крім того, викладаються предмети, проводяться дискусії про людські цінності, демократію, громадянськість, свободу. Ці дискусії спрямовані не тільки на розуміння того, що значить бути людиною (за Грундтвігом), бути активним громадянином своєї країни, а й на усвідомлення себе як активного громадянина світу.

Життя та навчання у вищих школах спрямоване на виховання поваги, розуміння, допомоги, співчуття тощо. У багатьох школах, це йде від перших шкіл грундтвігського часу, ранок розпочинається ранковими зборами з обов'язковим співом пісень на рідній мові. Зазвичай співають пісні із «синього пісенника»,

перший випуск якого датується 1894 роком. Він містить понад 572 пісні, серед яких понад 100 були написані Н.Ф.С. Грундтвігом. Це традиційні народні пісні, гімни. Спів має сильний психологічний ефект, слугуючи об'єднувальним засобом, який наповнює радістю та гордістю за свою країну, за націю.

Потім починається лекція, яка відрізняється енергійністю (взагалі, її так і називають – енергійна лекція), що відтворюється у поданні її змісту, обов'язково із цікавими прикладами і жартами.

Зазначимо, що у школі не існує жорсткої розподільної лінії між навчанням та проживанням. Як пише Е. Олчін: «Навчальний процес здійснюється у контексті загальної життєдіяльності: співу, гри, співпраці, їжі, спілкування, тому складні теми вивчаються у контексті сумісної роботи та життя. Це – процес, який здатен породити несподівану надію» [2, с. 165]. Тобто реалізується ще одне положення фолкеоплюсінгу – взаємодія, співіснування, однією з особливостей якої у вищій народній школі є здійснення самоуправління на різних рівнях. Це залучає кожного до формування (через вибори) учнівської ради, яка є рівноправним партнером у прийнятті рішень, розв'язанні проблем, здійсненні планування; до розподілення домашніх обов'язків. Це формує соціальну відповідальність, яка становить основу демократичної громадянськості.

Таким чином, основними характеристиками вищих народних шкіл, які сприяють формуванню демократичної громадянськості, є: незалежність від держави; приналежність до системи неформальної освіти; дорослий контингент шкіл; самоуправління як формування соціальної відповідальності; ті, хто навчаються залучаються до суспільної роботи на користь шкільної спільноти; сумісне проживання, яке вчить повазі, розумінню, необхідності враховувати інтереси інших, вболівати за свою громаду; зміст освіти орієнтований на пізнавальний інтерес та потреби учнів; переважає самоспрямоване навчання; діалог є основним методом навчання; навчання триває від тижня до декількох місяців; більшість учителів живуть у школі разом з учнями.

Освітні асоціації посідають суттєве місце у структурі фолкеоплюсінгу та формуванні демократичної громадянськості, надаючи освітні послуги дорослим

людям. Зазвичай, вони пов'язані та мають фінансову підтримку політичних партій та інших організацій. Наприклад, у Швеції налічується дев'ять освітніх асоціацій, до яких входять близько 270 громадських організацій; у Данії функціонують п'ять освітніх асоціацій, а у Норвегії – 22.

Проведене дослідження свідчить про те, що неформальна освіта дорослих виступає важливим механізмом формування демократичної громадянськості, гармонійно поєднуючи та розвиваючи дві складові: особистісний розвиток дорослої людини і здатність та потребу в активній участі у справах спільноти, уміння відстоювати громадянську позицію, співпрацювати з іншими людьми. Її основними відмінними, суто «скандинавськими» рисами є: базування на ґрунтвігській концепції «Folkeoplysning»; демократія як керівний принцип і для суспільства, і для організацій, і для навчального процесу, і для відносин між людьми, і для формування громадянських компетентностей; рівність як головний принцип функціонування, як принцип здійснення конкретного навчального процесу: рівність між учасниками навчального процесу; провідні характеристики – свобода, добровільність, відкритість та особистісно-орієнтоване навчання; тісний зв'язок із народними рухами, об'єднаннями, неформальними організаціями; свобода участі в навчальних гуртках, навчання у вищих народних школах, освітніх асоціаціях, центрах освіти дорослих, використання публічних бібліотек; народні вищі школи, навчальні гуртки та асоціації є унікальними та специфічними, оскільки через них щорічно проходить приблизно два мільйони учасників, тобто два мільйони дорослих людей у скандинавських країнах вчать демократії, демократичної громадянськості; фолкеоплюснінг має великий потенціал для розвитку демократичної громадянськості, оскільки здатен сприяти вирішенню проблем місцевої громади, а через неї впливати на демократичні зрушення у суспільстві.

Використана література

1. Актуальные вопросы развития образования в странах ОЭСР / отв.ред. М.В. Ларионова. – М.: Издательский дом «ГУ ВШЭ», 2005. – 152 с.

2. Allchin A.M. N.F.S. Grundtvig. An Introduction to his Life and Work / A.M. Allchin. – Aarhus: Aarhus University Press, 1997. – 308 p.
3. Berndtsson R. Om folkehögskolans dynamik: möten mellan olik a bildningsprojekt / R. Berndtsson. – Linköping: University, 2000. – 327 p.
4. Haas C. Kampen om det demokratiske medborgerskab: hvordan skal en demokratididaktik se ud I begyndelsen af det 21. århundrede / Claus Haas. – København: Danmarks pædagogiske Universitet, 2001.
5. Horsdal M. Demokratisk medborgerskab og biografisk læring /M. Horsdal / In Korsgaard O. Medborgerskab, identitet og demokratisk dannelse. – København: Danmarks pædagogiske Universitet, 2004. P. 46.–57.
6. Korsgaard O. Learning for democratic citizenship / O. Korsgaard, W. Shirley, A. Randi – Copenhagen: Association for World Education, 2001. – 208 p.
7. Kulich J. N. F. S. Grundtvig's folk high school idea and the challenge of our times / J. Kulich // Lifelong Learning. – 1984. – № 7. – P. 10–13.